

СВІТАНОК ПОСТГРАМОТНОГО СУСПІЛЬСТВА

І кінець цивілізації

Орвелл боявся тих, хто заборонятиме книги. Хакслі ж боявся, що не буде жодної причини забороняти книги, бо не знайдеться нікого, хто захоче її прочитати.

Ніл Постмен, «Розважаючись до смерті»

Епоха друкарства

Це була одна з найважливіших революцій у сучасній історії – і все ж не було пролито жодної крові, не було кинуто жодної бомби і жодного монарха не було обезголовлено.

Можливо, жодна велика соціальна трансформація ніколи не відбувалася так тихо. Ця відбулася в кріслах, у бібліотеках, кав'ярнях та клубах.

Сталося ось що: у середині вісімнадцятого століття величезна кількість простих людей почала читати.

Протягом перших кількох століть після винаходу друкарського верстата читання залишалося переважно заняттям еліти. Але на початку 1700-х років розширення освіти та вибухове зростання дешевих книг почали швидко поширювати читання серед середнього класу та навіть у нижчі верстви суспільства. Люди, які жили в той час, розуміли, що відбувається щось важливе. Раптом здалося, що читають усі й скрізь: чоловіки, жінки, діти, багаті, бідні. Читання почали описувати як «лихоманку», «епідемію», «маніак», «божевілля». Як пише історик Тім Бленінг, «консерватори були вражені, а прогресисти – у захваті від того, що це звичка, яка не знає соціальних кордонів».

Цю трансформацію іноді називають «революцією читання». Це була безпрецедентна демократизація інформації; найбільша передача знань у руки звичайних чоловіків і жінок в історії.

У Великій Британії за перше десятиліття вісімнадцятого століття було опубліковано лише 6000 книг; за останнє десятиліття того ж століття кількість нових назв перевищила 56 000. Протягом 1700-х років з'явилося понад півмільйона нових видань німецькою мовою. Історик Саймон Шама навіть написав, що «рівень грамотності у Франції вісімнадцятого століття був набагато вищим, ніж у Сполучених Штатах кінця двадцятого століття».

Там, де колись читачі читали «інтенсивно», витрачаючи своє життя на читання та переробку двох-трьох книг, революція читання популяризувала новий вид «екстенсивного» читання. Люди читали все, що могли дістати: газети, журнали, історію, філософію, науку, теологію та літературу. Книги, брошури та періодичні видання ллються з друкарських машин.

Це була епоха монументальних творів думки та знань: «Енциклопедія», «Словник англійської мови» Семюеля Джонсона, «Занепад і падіння Римської імперії» Едварда Гіббона, «Критика чистого розуму» Іммануїла Канта. Радикально нові ідеї про Бога, про історію, про суспільство, про політику і навіть про сенс і сенс життя заповнили Європу.

Ще важливіше те, що друк змінив спосіб мислення людей.

Світ друкованого слова впорядкований, логічний та

раціональний. У книгах знання класифікуються, осмислюються, пов'язуються та ставляться на своє місце. Книги наводять аргументи, висувують тези, розвивають ідеї. «Взаємодія з писаним словом, – писав теоретик медіа Ніл Постман, – означає слідувати певній лінії думки, що вимагає значних здібностей до класифікації, висновків та міркування».

Як зазначав Постман, не випадково зростання культури друкарства у вісімнадцятому столітті було пов'язане зі зростанням престижу розуму, ворожістю до забобонів, зародженням капіталізму та швидким розвитком науки. Інші історики пов'язують вибух грамотності у вісімнадцятому столітті з епохою Просвітництва, зародженням прав людини, приходом демократії та навіть початком промислової революції.

Світ, яким ми його знаємо, був сформований під час революції читання.

Контрреволюція

Зараз ми переживаємо контрреволюцію.

Більш ніж через триста років після того, як революція читання започаткувала нову еру людських знань, книги вмирають.

Численні дослідження показують, що читання переживає стрімкий спад. Навіть найпесимістичніші критики екранної ери ХХ століття насилу могли б передбачити масштаби нинішньої кризи.

В Америці читання для задоволення скоротилося на

сорок відсотків за останні двадцять років. У Великій Британії понад третина дорослих кажуть, що вони кинули читати. Національний фонд грамотності повідомляє про «шокуюче та гнітюче» падіння рівня читання дітей, яке зараз знаходиться на найнижчому рівні за всю історію спостережень. Видавнича галузь переживає кризу: як пише автор Александр Ларман, «книги, які колись продавалися десятками, навіть сотнями тисяч, тепер щасливі продаватись тиражем близько чотиризначних цифр».

Найдивовижніше, що наприкінці 2024 року ОЕСР опублікувала звіт, у якому зазначалося, що рівень грамотності в більшості розвинених країн «знижується або стагнуеться». Колишній соціолог, зіткнувшись із такою статистикою, міг би здогадатися, що причиною була суспільна криза, така як війна чи крах системи освіти.

Сталося те, що смартфон був широко поширений у розвинених країнах у середині 2010-х років. Ті роки запам'ятовуються як переломний момент в історії людства.

Ніколи раніше не було технології, подібної до смартфона. Там, де попередні розважальні технології, такі як кіно чи телебачення, мали на меті привернути увагу аудиторії на певний час, смартфон вимагає всього вашого життя. Телефони розроблені так, щоб викликати гіперзалежність, заманюючи користувачів у безглузді сповіщення, безглузді короткі відео та приманку для ажіотажу в соціальних мережах.

Середньостатистична людина зараз проводить сім годин на день, дивлячись в екран. Для покоління Z цей показник становить дев'ять годин. У нещодавній статті в *The Times* було виявлено, що в середньому сучасні студенти приречені проводити 25 років свого неспаного життя, гортаючи сторінки на екранах.

Якщо революція читання являла собою найбільшу передачу знань пересічним чоловікам і жінкам в історії, то екранна революція являє собою найбільшу крадіжку знань у пересічних людей в історії.

Наші університети знаходяться на передовій цієї кризи. Зараз вони навчають свої перші справді «постграмотні» групи студентів, які майже повністю виросли у світі коротких відео, комп'ютерних ігор, алгоритмів, що викликають залежність (і все частіше штучного інтелекту).

Оскільки повсюдний мобільний інтернет зруйнував концентрацію уваги цих учнів та обмежив зростання їхнього словникового запасу, багаті та детальні знання, що зберігаються в книгах, стають недоступними для багатьох із них. Дослідження студентів-літературознавців американських університетів показало, що вони не змогли зрозуміти перший абзац роману Чарльза Діккенса «*Полумрій дім*» – книги, яку колись регулярно читали діти¹.

У статті, опублікованій в *The Atlantic*, «Елітні студенти коледжів, які не вміють читати книги», наводиться характерний випадок одного професора:

Двадцять років тому на заняттях Деймса не було проблем із залученням до складних обговорень «*Гордості та упередження*» одного тижня та «*Злочину і покарання*» наступного. Тепер його студенти одразу кажуть йому, що навантаження на читання здається неможливим. Річ не лише в шаленому темпі; їм важко зосереджуватися на дрібних деталях, водночас відстежуючи загальний сюжет.

«Більшість наших студентів», згідно з іншою розча-

ркуючою оцінкою, «функціонально неписьменні». Це перегукується з усім, що я чув у власних розмовах з вчителями та науковцями. Один викладач Оксбриджа, з яким я розмовляв, описав «падіння рівня грамотності» серед своїх студентів.

Передача знань – найдавніша функція університету – руйнується на наших очах. Такі письменники, як Шекспір, Мільтон і Джейн Остін, чий твори передавалися століттями, більше не можуть дійти до наступного покоління читачів. Вони втрачають здатність їх розуміти.

Традиція навчання подібна до дорогоцінної золотий нитки знань, що проходить крізь історію людства, пов'язуючи читача з читачем крізь час. Востаннє вона обірвалася під час розпаду Західної Римської імперії, коли варварські хвилі билися об кордони, міста скорочувалися, а бібліотеки горіли або руйнувалися². Коли світ освіченої римської еліти розпався, багато письменників і літературних творів зникли з людської пам'яті – або щоб бути втраченими назавжди, або щоб бути знову відкритими сотні років потому в епоху Відродження.

Та золота нитка рветься вдруге.

Інтелектуальна трагедія

Зниження рівня читання призводить до зниження різних показників когнітивних здібностей. Читання пов'язане з низкою когнітивних переваг, включаючи покращення пам'яті та тривалості концентрації уваги, краще аналітичне мислення, покращення вербальної плавності та нижчі показники когнітивного спаду в подальшому житті.

Після появи смартфонів у середині 2010-х років глобальні результати PISA – найвідомішого міжнародного показника здібностей учнів – почали знижуватися. Як пише Джон Берн Мердок у *Financial Times*, учні все частіше повідомляють в опитуваннях, що їм важко думати, навчатися та концентруватися. Ви помітите показовий переломний момент середини 2010-х років:

У дослідженні «Моніторинг майбутнього» 18-річних підлітків запитували, чи мають вони труднощі з мисленням, концентрацією уваги або вивченням нового. Частка учнів старших класів старших класів, які повідомляють про труднощі, була стабільною протягом 1990-х і 2000-х років, але почала стрімко зростати в середині 2010-х років.

І, як каже Берн Мердок, ці когнітивні проблеми не обмежуються школами та університетами. Вони впливають на всіх: «[зниження] рівня міркувань міркування та вирішення проблем не обмежується лише підлітками. Дорослі демонструють подібну закономірність, причому зниження спостерігається у всіх вікових групах».

Найбільш інтригуючим – і тривожним – є випадок з рівнем IQ, який постійно зростає протягом XX століття (так званий «ефект Флінна»), але зараз, здається, почав падати.

Результатом є не лише втрата інформації та розвідувальних даних, а й трагічне зuboження людського досвіду.

Протягом століть майже всі освічені та розумні люди вірили, що література та навчання є одними з найвищих цілей та найглибших втіх людського існування.

Класичні твори зберігалися протягом століть, бо вони містять, за відомим висловом Метью Арнольда, «найкраще, що було подумано та сказано».

Найвидатніші романи та вірші збагачують наше сприйняття людського досвіду, уявно поміщаючи нас у

Для передплати друкованої версії журналу на друге півріччя 2026 року треба надіслати поштовим переказом чи платіжним дорученням **420.00 гривень** на рахунок **IBAN UA083252680000000002600744144** в ПАТ АКБ «Львів», ЄДРПОУ **19326603**, МФО **325268**. Одержувач: ТзОВ «Універсум».

Не забудьте надіслати на адресу редакції («Універсум», п/с 2994, Львів-17, 79017) копію квитанції поштового переказу чи платіжного доручення, чітко вказавши при цьому свою адресу. Або повідомити на електронну адресу редакції: universum.magazine@gmail.com.

Бажаючі отримувати PDF-версію журналу повинні вказати свою електронну адресу в платіжному дорученні чи грошовому переказі. Вартість PDF-версії на шість місяців – 300 гривень.

**БУДЕМО ЩИРО ВДЯЧНІ
ВСІМ НЕБАЙДУЖИМ
ЗА БУДЬ-ЯКУ
ФІНАНСОВУ ПІДТРИМКУ
ЧАСОПИСОВІ!**

Наш поточний рахунок:
IBAN UA083252680000000002600744144
в ПАТ АКБ «Львів»,
МФО 325268,
ЄДПРОУ 19326603
Одержувач: ТзОВ «Універсум».

